

ΑΡΘΡΟ

Μελετώντας την αλληλεπίδραση των «από τα κάτω» πολιτιστικών δράσεων με την πολιτιστική πολιτική: Η περίπτωση του «Μουσικού Εργαστηρίου Λαβύρινθος» στην Κρήτη

Αγγελική Σπυριδάκη¹

¹Ανεξάρτητη ερευνήτρια, angeliki.spyridaki@gmail.com

Περίληψη

Τα τελευταία χρόνια οι πολιτιστικές δράσεις «από τα κάτω» έχουν προσελκύσει τόσο το ενδιαφέρον της ακαδημαϊκής έρευνας όσο και των φορέων χάραξης της πολιτιστικής πολιτικής. Το παρόν άρθρο, μέσα από την πρωτογενή και τη δευτερογενή ποιοτική έρευνα, εστιάζει στις «από τα κάτω» πολιτιστικές δράσεις και στη δυναμική τους σχέση με την πολιτιστική πολιτική στη σύγχρονη Ελλάδα, μέσα από το παράδειγμα του «Μουσικού Εργαστηρίου Λαβύρινθος» (ΜΕΛ) στην Κρήτη. Εξετάζοντας τον τρόπο και τους λόγους που οδήγησαν στην εδραίωσή του, διαπιστώνεται ότι κατά τη σαραντάχρονη πορεία του, το ΜΕΛ έχει προσφέρει καταφύγιο σε ποικίλες κοινωνικές ετερότητες και έχει επιτύχει να θέσει το ευρύτερο κοινωνικό αίτημα για μετάβαση από τον δημοκρατικό ελιτισμό στην πολιτιστική δημοκρατία στο πολιτιστικό περιβάλλον της χώρας. Όπως υποστηρίζεται, οι «από τα κάτω» πρακτικές ευνοούν αντιστασιακές στρατηγικές λειτουργίας και πολιτικής, οι οποίες προσφέρουν εναλλακτικά σημεία θέασης της δημόσιας σφαίρας και μπορούν, υπό προϋποθέσεις, να συμβάλλουν στην προστασία και στην ανάδειξη των πολιτιστικών αγαθών και να καλύψουν το δημοκρατικό «κενό» της «από τα πάνω» πολιτιστικής διαχείρισης.

Λέξεις – κλειδιά: πολιτιστική πολιτική, πολιτιστική δημοκρατία, άυλη πολιτιστική κληρονομιά, Μουσικό Εργαστήρι Λαβύρινθος, Κρήτη

Exploring the Dynamics Between ‘Bottom-Up’ Cultural Activities and Cultural Policy: The Case of the ‘Labyrinth Musical Workshop’ in Crete

Angeliki Spyridaki¹

¹Independent researcher, angeliki.spyridaki@gmail.com

Abstract

In recent years ‘bottom-up’ cultural activities have attracted the interest of both academic research and cultural policy bodies. The present article uses primary and secondary qualitative research to focus on ‘bottom-up’ cultural activities and their dynamic relationship cultural policy in contemporary Greece, as these are revealed in the case of ‘Labyrinth Musical Workshop’ (LMW) in Greece. By examining the way and the reasons that allowed

its establishment, the article shows that LMW, during its forty-year presence has incorporated social heterogeneities and has successfully placed the broader social demand for a transition from democratic elitism to cultural democracy in the country's cultural landscape. As it is argued, 'bottom-up' practices favour resistant operational and policy strategies, which offer alternative viewpoints of the public sphere, and can, under circumstances, contribute to the protection and promotion of cultural goods by filling the democratic 'gap' of 'top-down' cultural management.

Keywords: cultural policy, cultural democracy, intangible heritage, Labyrinth Musical Workshop, Crete

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια, οι «από τα κάτω» πρακτικές φαίνεται να εντάσσονται όλο και περισσότερο στον κεντρικό σχεδιασμό της διεθνούς πολιτικής και να κερδίζουν ζωτικό χώρο δίπλα στις τυπικά «από τα πάνω» πρακτικές διαμόρφωσης και άσκησης της (Ζορμπά 2008). Η σύγχρονη διεθνής βιβλιογραφία καταδεικνύει ότι συμβάλλουν στον εκδημοκρατισμό της διαδικασίας διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων (Pollitt 2003; Gray 2004), στην ανάπτυξη και ανάδειξη του κοινωνικού κεφαλαίου (Kolokytha 2022; Reid 2003) και στην ενεργοποίηση και συμμετοχή των πολιτών (Arcodia & Whitford 2006). Επίσης, πως υιοθετούνται όλο και περισσότερο ως μηχανισμός διαμόρφωσης πολιτικής, καθώς παρέχουν λύσεις στους περιορισμούς της «από τα πάνω» πολιτιστικής διακυβέρνησης (Gray 2004: 45-48, Sgaragli 2019).

Σε επίπεδο ευρωπαϊκής πολιτιστικής διαπιστώνεται ότι οι «από τα πάνω» προσεγγίσεις του ευρωπαϊκού πολιτισμού είναι συχνά ανεπαρκείς για την επίτευξη του οράματος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Sassatelli 2008). Έτσι, υπερεθνικοί φορείς χάραξης πολιτικής (π.χ. Ευρωπαϊκή Ένωση, UNESCO), μέλος των οποίων είναι και η Ελλάδα, εντάσσουν τις πρακτικές αυτές στη θεσμική τους «εργαλειοθήκη», για την επίτευξη στόχων της πολιτικής τους ατζέντας, καθώς η διεύρυνση της δημόσιας σφαίρας σε παγκόσμιο επίπεδο συνδράμει στη διαμόρφωση μιας παγκόσμιας κοινότητας πολιτών με πλούσια και ποικίλα πολιτιστικά χαρακτηριστικά.

Στην Ελλάδα, αν και έχει αναγνωριστεί η ανάγκη συμμετοχής των «από τα κάτω» πρακτικών στις διαδικασίες σχεδιασμού (Γιαννόπουλος κ.ά. 2012: 60), η ενσωμάτωσή τους στη διαμόρφωση της δημόσιας πολιτιστικής πολιτικής φαίνεται να απουσιάζει (βλ. ενδεικτικά Δραγούνη κ.ά. 2021) και η σχετική ελληνική βιβλιογραφία είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Η πλειονότητα των διαθέσιμων ερευνών μελετούν το πολιτιστικό τοπίο της χώρας από τη σκοπιά της κρατικής πολιτιστικής παρέμβασης, δηλαδή «από τα πάνω» (βλ. ενδεικτικά Ζορβα 2009, Γιαννόπουλος κ.ά. 2012, Αудίκος κ.ά. 2016) και αναδεικνύουν το θεσμικό «κενό» (Stevenson et al. 2017) που υπάρχει λόγω της ελλιπούς ενσωμάτωσης νέων πολιτιστικών τάσεων και πρακτικών που ξεπερνούν τις συμβάσεις του υπάρχοντος συντηρητικού πολιτιστικού μοντέλου (Konsola & Karachalis 2010). Η απουσία μελετών για τη χρησιμότητα, σπουδαιότητα και αναγκαιότητα των «από τα κάτω» πρακτικών ως εναλλακτικών «σημείων θέασης» της δημόσιας σφαίρας (Foucault 2008: 186) δεν ευνοεί την αντιμετώπιση των περιορισμών της «από τα πάνω» διακυβέρνησης, ενώ εγείρει σοβαρά ερωτήματα για την αλληλεπίδραση των «από τα κάτω» δράσεων με το εκάστοτε θεσμικό πολιτιστικό σύστημα.

Έτσι, σκοπός του άρθρου είναι να αναδείξει τη χρησιμότητα και αναγκαιότητα των «από τα κάτω» πρακτικών ως μέσων διαφύλαξης, ενίσχυσης και διάχυσης εναλλακτικών μορφών πολιτισμού, αναγνώρισης και ικανοποίησης ευρύτερων κοινωνικών αιτημάτων, και να συνεισφέρει στην κατανόηση του μηχανισμού, μέσω του οποίου καλύπτουν το θεσμικό «κενό» που ανακύπτει από την «από τα πάνω» διαχείριση. Η έρευνα

εστιάζει στο πολιτιστικό τοπίο της Ελλάδας και πιο συγκεκριμένα, στο «Μουσικό Εργαστήρι Λαβύρινθος» (εφεξής ΜΕΛ) ως μελέτη περίπτωσης, μια πρωτοβουλία που μετράει ήδη σαράντα χρόνια δράσης στο πολιτιστικό γίγνεσθαι της χώρας. Το ΜΕΛ είναι από τις περιπτώσεις εκείνες, όπου μια καλλιτεχνική ομάδα επιλέγει τα στοιχεία (καλλιτεχνικά και πολιτιστικά) που την εκφράζουν και διαμορφώνει ένα άλλο, «εναλλακτικό», πολιτιστικό αγαθό. Η μελέτη διερευνά τον τρόπο, τους παράγοντες και τις συνθήκες που οδήγησαν στην επιτυχία αυτού του παραδείγματος της πολιτιστικής παραγωγής «από τα κάτω», επιτυχία που αποδεικνύεται τόσο από την ανθεκτικότητά του στον χρόνο, όσο και από την εισχώρησή του την τελευταία δεκαετία στο θεσμικά προσμετρούμενο πολιτιστικό τοπίο της χώρας, εξασφαλίζοντας μόνιμη στέγη αλλά και συστηματικές χρηματοδοτήσεις και επιχορηγήσεις από το κράτος.

Πίνακας 1 | Κατάλογος συνεντευξιαζόμενων

Κωδικός	Ταυτότητα συνεντευξιαζόμενου	Μέλος ΜΕΛ	Κάτοικος	Τοπική Αυτοδιοίκηση
MTA_1	Καλλιτεχνικός Δ/ντης Δήμου Ηρακλείου			x
MTA_2	Αντιδήμαρχος πολιτισμού Δήμου Ηρακλείου			x
MTA_3	Εντεταλμένος Σύμβουλος Περιφέρειας Κρήτης για τον Πολιτισμό			x
MTA_4	Τέως Δήμαρχος Δήμου Ν. Καζαντζάκη			x
ΜΛΑΒ_1	Ιδρυτικό μέλος ΜΕΛ	x		
ΜΛΑΒ_2	Διαχειριστής ΜΕΛ	x		
ΜΛΑΒ_3	Δάσκαλος ΜΕΛ	x		
ΜΛΑΒ_4	Δάσκαλος ΜΕΛ-Ιδρυτικό μέλος παραρτήματος Καταλονίας	x		
ΜΛΑΒ_5	Πρόεδρος Συλλόγου Φίλων ΜΕΛ	x		
ΜΛΑΒ_6	Δάσκαλος ΜΕΛ	x		
ΜΛΑΒ_7	Δάσκαλος ΜΕΛ	x		
ΜΕΓΚ_1	Κάτοικος Αγίων Παρασκιών		x	
ΜΕΓΚ_2	Κάτοικος Χουδετσίου		x	
ΜΕΓΚ_3	Κάτοικος Γουβών		x	
ΜΕΓΚ_4	Κάτοικος Αρχανών		x	
ΜΕΓΚ_5	Κάτοικος Ηρακλείου		x	
ΜΕΓΚ_6	Ιδρυτικό μέλος ΜΕΛ-κάτοικος Ηρακλείου		x	
ΜΕΓΚ_7	Ιδρυτικό μέλος ΜΕΛ-κάτοικος Ηρακλείου		x	
ΜΕΓΚ_8	Ιδρυτικό μέλος ΜΕΛ-κάτοικος Ηρακλείου		x	

Πώς κατάφερε το ΜΕΛ να εξασφαλίσει την αναγνώριση, την οικονομική στήριξη και την παροχή μόνιμης στέγης από το κράτος; Υπήρχε κάποιο κενό στην πολιτιστική σκηνή της χώρας, το οποίο μπόρεσε να καλύψει; Η ποιοτική έρευνα μέσα από 19 ημι-δομημένες συνεντεύξεις (Νοέμβριος 2019–Μάρτιος 2020) επιχείρησε να δώσει απαντήσεις σε αυτά και σε άλλα ερωτήματα (Πίνακας 1). Μέλη της κοινότητας του ΜΕΛ (ΜΛΑΒ), κάτοικοι της ευρύτερης γεωγραφικής κοινότητας (ΜΕΓΚ) και εκπρόσωποι της τοπικής αυτοδιοίκησης (ΜΤΑ) συμμετείχαν στην έρευνα βάσει στοχευμένης δειγ-

ματοληψίας¹. Μελετήθηκαν οι λόγοι δημιουργίας και η ιστορική διαδρομή του φορέα, οι τρόποι χρηματοδότησής του, ο ρόλος, ο αντίκτυπος και η πρόσληψή του από τοπικό και ευρύτερο πολιτιστικό περιβάλλον. Στο πρωτόκολλο των συνεντεύξεων περιλαμβάνονταν ερωτήσεις ανοικτού τύπου, προσαρμοσμένες στην κάθε ομάδα². Το περιεχόμενο των συνεντεύξεων αναλύθηκε και οργανώθηκε σε δύο βασικούς θεματικούς άξονες: τη βιογραφία και τον ρόλο του ΜΕΛ.

Η πολιτιστική πολιτική και οι «από τα κάτω» δράσεις

Μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και τη δημιουργία υπερεθνικών φορέων χάραξης πολιτικής (π.χ. ΟΗΕ, UNESCO), ο πολιτισμός αρχίζει να εμπλέκεται στη δημόσια πολιτική. Ο όρος «πολιτιστική πολιτική» εκφράζει τη διττή διάσταση του πεδίου τόσο ως θεωρητικό λόγο (politics) όσο και ως συγκεκριμένη διαδικασία της δημόσιας πολιτικής (policy) (Ζορμπά 2014: 163–165). Η πολιτιστική πολιτική περιλαμβάνει τη διαδικασία διαμόρφωσης νοημάτων και την ανακατανομή εξουσιών στη δημόσια σφαίρα, όπως επίσης, τον στρατηγικό σχεδιασμό όλων των δραστηριοτήτων ενός συγκεκριμένου πολιτιστικού περιβάλλοντος. Η δημόσια πολιτιστική πολιτική, ως κυβερνητική παρέμβαση, ορίζει έννοιες και κριτήρια (π.χ. τι είναι πολιτιστική κληρονομιά) και οργανώνει το εκάστοτε πολιτιστικό τοπίο ελέγχοντας, εποπτεύοντας και χρηματοδοτώντας τα μέσα άσκησής της: θεσμικά (νόμοι, αποφάσεις, εκτελεστικά διατάγματα κ.ά.), οργανωτικά (κρατικές μονάδες διοίκησης πολιτιστικών δραστηριοτήτων, όπως οι Εφορείες Αρχαιοτήτων), οικονομικά (επιχορηγήσεις, χρηματοδοτήσεις, βραβεία κ.ά.), υποδομές (κτιριακές εγκαταστάσεις, υλικοτεχνικός εξοπλισμός κ.ά.) και μέσα διάδοσης πολιτιστικών αγαθών (βιβλιοθήκες, μουσεία, πολιτιστικά κέντρα, τηλεόραση, ραδιόφωνο, εκδόσεις κ.ά.) (Κόνσολα 2006: 58–78).

Το τέλος του 20ου αιώνα σηματοδοτεί μια νέα εποχή για τη δημόσια σφαίρα των δυτικών χωρών, η οποία εκδημοκρατίζεται χάρη στη διευρυμένη πρόσβαση των πολιτών (Bohman 2010). Περισσότερα ατομικά δικαιώματα και επιλογές αναδύονται και ενισχύεται το κάλεσμα αποκέντρωσης, διαφάνειας και συμμετοχής στη διακυβέρνηση που είχε σημειωθεί αρχικά κατά τη δεκαετία του 1960 (Ferdinand 2000, Hayden 2016). Ταυτόχρονα όμως, παρατηρείται ότι μόνο ένας περιορισμένος αριθμός πολιτιστικών αγαθών προστατεύεται και αναδεικνύεται θεσμικά (Matarasso & Landry 1999: 13–14). Δημιουργείται δηλαδή ένα θεσμικό «κενό» από τον παραγκωνισμό των προτιμήσεων και των αναγκών εκείνων των πολιτών που δεν ικανοποιούνται από τα προσφερόμενα αγαθά (Stevenson et al. 2017). Έτσι, οι ετερότητες αυτές απαξιώνουν το θεσμικά διαμορφωμένο πολιτιστικό περιβάλλον και συχνά αποσύρονται στην ιδιωτική τους σφαίρα (Słowińska 2018).

Παράλληλα, διαπιστώνεται πως όλο και περισσότερες πρωτοβουλίες, δράσεις και οργανισμοί δημιουργούνται από τις πολιτιστικές αυτές ομάδες, που σκοπό έχουν να εκφράσουν τις ανησυχίες τους και να ικανοποιήσουν ευρύτερες ανάγκες (Ζορμπά 2008). Οι πρακτικές αυτές αναδεικνύουν διαφορετικά «σημεία θέασης» της δημόσιας σφαίρας (Foucault 2008: 186) και συναρτούν τις διαφορετικές αναγνώσεις του κοινωνικού βίου με τον βαθμό εξουσίας που κατέχει κάποιος (Arnstein 1969). Η συνάρτηση αυτή εκφράζεται με το αντιθετικό σχήμα «από τα πάνω/από τα κάτω», το οποίο ορίζει την πολιτιστική διαχείριση από τα ανώτερα, τυπικά, θεσμικά επίπεδα εξουσίας ως «από τα πάνω», ενώ τις μη θεσμικές δράσεις ως «από τα κάτω». Στις «από τα πάνω» προσεγγίσεις, το κράτος διαμορφώνει το εκάστοτε πολιτιστικό περιβάλλον, σύμφωνα με τον τρόπο που οριοθετεί συγκεκριμένες έννοιες. Αναλαμβάνοντας τον ρόλο του πολιτιστικού παραγωγού, το κράτος προωθεί επιλεγμένα πολιτιστικά αγαθά. Αντίθετα, στις «από τα κάτω» πρωτοβουλίες, οι πολίτες και οι κοινότητες γίνονται οι ίδιοι παραγωγοί του πολιτισμού, καθώς συνδιαμορφώνουν τα πολιτιστικά αγαθά. Σύμ-

φωνα με την Rietbergen – McCracken (2018: 1), η «από τα κάτω» πολιτική διαμορφώνεται και ασκείται από μέλη ή κοινωνικές ομάδες που ενδιαφέρονται για ένα συγκεκριμένο θέμα. Συνοπτικά, οι «από τα κάτω» πρακτικές δρουν εκτός του θεσμοθετημένου πλαισίου άσκησης της πολιτιστικής πολιτικής και δρουν ανεξάρτητα της «από τα πάνω» επιρροής, είναι εξωστρεφείς, η κοινότητά τους διαπνέεται από πνεύμα συλλογικότητας και εθελοντισμού (Brandellero & Janssen 2014, Kolokytha 2022, Słowińska 2018), στερούνται μόνιμης στέγης, ενώ οι δημιουργικές και καλλιτεχνικές εκφάνσεις τους χρωματίζονται από έντονη πειραματική διάθεση (Κίνηση Μαβίλη 2011).

Η πρόσφατη βιβλιογραφία καταδεικνύει ότι οι «από τα κάτω» προσεγγίσεις της δημόσιας σφαίρας συμβάλλουν στον εκδημοκρατισμό της, τόσο σε επίπεδο διαμόρφωσης όσο και υλοποίησης της δημόσιας πολιτικής (Pollitt 2003, Gray 2004, Gray 2012). Παράλληλα, ως μηχανισμοί κοινωνικής αναμόρφωσης και ανακατανομής της εξουσίας (Arnstein 1969: 216), κινητοποιούν «μη ενεργούς» πολίτες (Rutten et al. 2019: 268), συμβάλλουν στην ανάπτυξη και ανάδειξη του κοινωνικού κεφαλαίου (Quinn & Wilks 2013) και στην ενίσχυση της πολιτιστικής δραστηριότητας (Reid 2003), ενώ συχνά επαναφέρουν στο πολιτιστικό τοπίο μορφές πολιτισμού που κινδυνεύουν να εξαφανιστούν (Fleming 2004, Rutten et al. 2019). Το ρεμπέτικο στην Ελλάδα, τα Fados στην Πορτογαλία, το Flamenco στην Ισπανία και ο «Χορός των Ψαλιδιών» στο Περού αποτελούν παραδείγματα παραδοσιακών μορφών πολιτισμού που παραμένουν ζωντανά, χάρη στις κοινότητες που τα διατηρούν ως μέσα έκφρασής τους. Η πρόσφατη εγγραφή των πρακτικών αυτών στον Κατάλογο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO επιβεβαιώνει τη θεσμική διεύρυνση τού μέχρι πρόσφατα περιορισμένου τρόπου θεώρησης του πολιτισμού και αναδεικνύει τον ρόλο των κοινοτήτων και των «από τα κάτω» πρακτικών στη διαφύλαξη, διατήρηση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς (UNESCO 2017).

Συνοπτικά, οι «από τα κάτω» πρακτικές αναδεικνύουν πολιτιστικές ετερότητες, εμπλουτίζουν το σύγχρονο πολιτιστικό περιβάλλον, ενισχύουν την πολιτιστική ποικιλομορφία και συμβάλλουν στην επαναδιαπραγμάτευση των «από τα πάνω» οριοθετημένων νοημάτων σε επίπεδο θεωρητικού λόγου (Bennett A. 2009). Ο συλλογικός τους χαρακτήρας συντελεί στη δημιουργία νέων κοινοτήτων μέσω της ενεργοποίησης των πολιτών και στη νομιμοποίηση του συμμετοχικού ρόλου των κοινοτήτων (Rogers & Anastasiadou 2011, Słowińska 2018). Μάλιστα, καθώς λειτουργούν «αντιστασιακά», μπορούν να δράσουν καταλυτικά στο πέραςμα από τον δημοκρατικό ελιτισμό στην πολιτιστική δημοκρατία (Mulcahy 2006: 324, Rutten et al. 2019: 269–277).

Στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια οι «από τα κάτω», μη θεσμικές πρωτοβουλίες πληθαίνουν σταδιακά. Δημιουργικές ομάδες συλλογικοτήτων (βλ. ενδεικτικά, Monumenta, Θέατρο ΕΜΠΡΟΣ, Κίνηση Μαβίλη, FreeTheSopranoPlayer, Dance Days Chania) αναπτύσσουν στρατηγικές λειτουργίας και πολιτικής που αντιτίθενται στην «από τα πάνω» οριοθέτηση και οργάνωση του πολιτιστικού περιβάλλοντος της χώρας, καλύπτοντας εν μέρει καλύπτουν το θεσμικό «κενό». Διαμορφώνουν και προσφέρουν εναλλακτικά πολιτιστικά αγαθά (σε σχέση με αυτά που υποστηρίζονται θεσμικά) και, λόγω του εξωστρεφούς τους χαρακτήρα, λειτουργούν ως φορείς πολιτιστικής διπλωματίας (Kolokytha 2022), αφού η θεσμική διπλωματία δεν απευθύνεται στο εσωτερικό της χώρας (Konsola & Karachalis 2010). Αμφισβητούν δηλαδή τον θεσμικά «περιορισμένο» πολιτισμό, αναδεικνύοντας διαφορετικούς τρόπους θέασης της πολιτιστικής ζωής και διεκδικούν την αναγνώριση των ευρύτερων κοινωνικών αιτημάτων τους (Rutten et al. 2019). Παρότι οι «από τα κάτω» πρωτοβουλίες και προσεγγίσεις αποτελούν ένα σημαντικό κομμάτι στο σύγχρονο πολιτιστικό περιβάλλον και παρέχουν λύσεις στους περιορισμούς της «από τα πάνω» διαχείρισης, η δυναμική και η αλληλεπίδρασή τους με το θεσμικό πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής δεν έχει διερευνηθεί αρκετά.

Το «Μουσικό Εργαστήριο Λαβύρινθος» (ΜΕΛ)

Το 1982 μια παρέα ανήσυχων καλλιτεχνών δημιούργησε το μουσικό συγκρότημα «Λαβύρινθος», με στόχο τη διάδοση και τη δημιουργική αλληλεπίδραση με τις τροπικές μουσικές παραδόσεις³ (ΜΕΛ 2019α). Το συγκρότημα πραγματοποίησε για αρκετά χρόνια συναυλίες σε όλη την Ελλάδα, ενώ το 1997 κάποια μέλη του οργάνωσαν για πρώτη φορά εκπαιδευτικά σεμινάρια στην Αθήνα. Το 2003, το συγκρότημα απέκτησε, σε συνεργασία με τον τότε Δήμο Ν. Καζαντζάκη στην Κρήτη, μόνιμο χώρο φιλοξενίας στο χωριό Χουδέτσι, 20 χλμ. νότια του Ηρακλείου. Στη συνέχεια, η «από τα κάτω» αυτή δράση πήρε τη μορφή που γνωρίζουμε σήμερα ως «Μουσικό Εργαστήριο Λαβύρινθος».

Ειδικότερα, το ΜΕΛ επέκτεινε σημαντικά τη δραστηριότητά του με σκοπό τη «... μύηση των νέων, κυρίως, ανθρώπων σε μια δημιουργική προσέγγιση στα παραδοσιακά μουσικά ιδιώματα από διάφορα μέρη του κόσμου» (ΜΕΛ 2019α). Κάθε καλοκαίρι διοργάνωνε συναυλίες και σεμινάρια εκμάθησης τροπικών μουσικών παραδόσεων για επαγγελματίες και ερασιτέχνες. Μέχρι το 2020, είχαν πραγματοποιηθεί 490 εκπαιδευτικά σεμινάρια και 119 συναυλίες με 4.883 μαθητές και 143 δασκάλους (ΜΕΛ 2019β). Παράλληλα, ιδρύθηκε ο Σύλλογος «Φίλοι του Μουσικού Εργαστηρίου Λαβύρινθος» (ΜΕΛ, 2019γ). Μαζί διοργάνωσαν το Houdetsi Festival, το οποίο παρακολούθησαν συνολικά χιλιάδες επισκέπτες (το 2016 ξεπέρασαν τους 50.000, ΜΕΛ 2019θ). Στο φεστιβάλ συμμετείχαν εθελοντικά δεκάδες επαγγελματίες και ερασιτέχνες μουσικοί από την Ελλάδα και το εξωτερικό και πλήθος πολιτών που με την προσφορά τους δημιούργησαν μια εντυπωσιακή γιορτή, γνωστή σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο (Zikakou, 2016, Skevaki 2016). Παράλληλα, το εκπαιδευτικό του έργο απέκτησε σάρκα και οστά με τη δημιουργία της διεθνικής ορχήστρας «Μίτος» (2017), ενώ ξεκίνησαν οι δράσεις «Μουσικές Παρασκευές» (2016), «Μουσικές Κυριακές» (2018) και «Μουσικό Σταυροδρόμι στο Λαβύρινθο» (2019), και διοργανώθηκαν για πρώτη φορά χειμερινά σεμινάρια (2020) σε συνεργασία με το Πολιτιστικό Συνεδριακό Κέντρο Ηρακλείου.

Τα τελευταία χρόνια το ΜΕΛ έχει επεκτείνει το δίκτυο του σε χώρες του εξωτερικού, με παραρτήματα στην Ισπανία (2016), την Ιταλία (2017), τον Καναδά (2018), την Κύπρο (2018) και την Τουρκία (2019) (ΜΕΛ 2019δ, 2019ε, 2019ζ, 2019η), τα οποία διοικούνται ανεξάρτητα από τον κεντρικό φορέα και μάλιστα από δασκάλους, τέως μαθητές του ΜΕΛ. Εν μέσω της πανδημίας, σε αντίθεση με τους περισσότερους πολιτιστικούς φορείς που διέκοψαν τις δραστηριότητές τους, το ΜΕΛ δημιούργησε μια διαδικτυακή πλατφόρμα (labyrinthonline.com), μέσα από την οποία τα σεμινάρια συνεχίστηκαν σε υβριδική μορφή και με διεθνή απεύθυνση.

Χάρη στην αφοσίωση και την επιμονή των ανθρώπων του, το ΜΕΛ κατάφερε να εξασφαλίσει τη συστηματική στήριξη του κράτους, τόσο με οικονομικές επιχορηγήσεις⁴ όσο και με την παραχώρηση χώρων⁵ για τη φιλοξενία των δράσεών του. Το 2017, έπειτα από τη συνάντηση του Ross Daly - εμπνευστή, ιδρυτή και καλλιτεχνικού διευθυντή του ΜΕΛ, με κυβερνητικούς εκπροσώπους, το εργαστήριο απέκτησε μόνιμη στέγη (Διονέλλης 2017β; Ηγουμενίδης 2017), ενώ ένα χρόνο αργότερα, αποφασίστηκε από το κράτος η αποκατάσταση και διάθεση ενός εγκαταλελειμμένου βιομηχανικού συγκροτήματος στο Χουδέτσι για τη δημιουργία ενός σύγχρονου πολιτιστικού κέντρου που θα στεγάζει στο μέλλον τις εκπαιδευτικές και καλλιτεχνικές του δραστηριότητες (Ηγουμενίδης 2018)⁶. Το συνολικό έργο του ΜΕΛ και η συμβολή του στη διαμόρφωση της σύγχρονης πολιτιστικής σκηνής της χώρας επιβραβεύτηκε και με μία μεγάλη συναυλία στο Ηρώδειο (Ιούλιος 2022), προς τιμή του ιδρυτή του, Ross Daly.

Η βιογραφία του ΜΕΛ

Από την επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας πεδίου διαπιστώθηκε ότι ο Ross Daly, αποτελεί τον «εγκέφαλο» του φορέα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ένα ιδρυτικό μέλος «...είναι ένας ήλιος με πολλούς αστέρες γύρω»· διαμορφώνεται δηλαδή γύρω από αυτόν «ένα ολόκληρο πλανητικό σύστημα» (ΜΕΓΚ_6). Πρόκειται για μια προσωπικότητα καθολικής αποδοχής, που χαίρει θαυμασμού, εκτίμησης και σεβασμού, και η οποία χρωματίζει κάθε οπτική και δράση του ΜΕΛ. Κι αυτό φαίνεται να έχει συντελέσει καταλυτικά στη συσπείρωση της κοινότητας/κοινού στο όραμα του φορέα και στη σταθερή παρουσία του όλα αυτά τα χρόνια.

Στην ιστορική διαδρομή του ΜΕΛ, διακρίνονται τρεις βασικές περιόδους: μια πρώτη φάση (δημιουργία), όπου ο φορέας λειτούργησε πρώτιστα ως μέσο έκφρασης ευρύτερων κοινωνικών αναγκών, μια δεύτερη (εδραίωση), όπου απέκτησε συγκεκριμένη μορφή και «έχτισε» την κοινότητά του και μια τρίτη (αλληλεπίδραση), όπου διεκδίκησε τη θέση του στο θεσμικά διαμορφωμένο πολιτιστικό περιβάλλον, αλληλεπίδρασε με θεσμούς άσκησης της πολιτιστικής πολιτικής και τελικά εντάχθηκε στον στρατηγικό σχεδιασμό της.

«Δημιουργία» (1982 – 1986)

Η απαρχή του ΜΕΛ εντοπίζεται σε μια ομάδα μουσικών που πειραματιζόνταν με την κρητική μουσική παράδοση. Η μεγάλη απήχηση της δουλειάς τους, ένα μουσικό ανθολόγιο «πρωτοφανίστικο» (ΜΕΓΚ_7) για την εποχή, προκάλεσε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και αίσθηση στην τοπική κοινότητα, με αποτέλεσμα, ύστερα από «αίτημα του κόσμου» (ΜΕΓΚ_6), να συσταθεί το μουσικό συγκρότημα «Λαβύρινθος». Η σύνθεση του συγκροτήματος ήταν ρευστή. Τα μέλη του κυμαίνονταν από 6 έως 10 και τα μουσικά όργανα δεν προέρχονταν αμιγώς από την κρητική μουσική παράδοση αλλά και από άλλες παραδόσεις με συγγενικό ήχο, που σήμερα αποκαλούνται «τροπικές». Η νέα πρόταση του «Λαβύρινθου» περιείχε πλήθος στοιχείων από διαφορετικές πολιτιστικές ταυτότητες, κάποια από τα οποία μπορούσε να αναγνωρίσει κανείς ως οικεία και να ταυτιστεί μαζί τους, όπως η κοινότητα των Μικρασιατών (ΜΕΓΚ_3).

Η περίοδος «δημιουργίας» συμπίπτει με τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των ιδρυτικών μελών του ΜΕΛ, η ελληνική κοινωνία βρισκόταν σε μια «διαρκή αναζήτηση» (ΜΕΓΚ_7), καθώς έπειτα από την απομόνωσή της στα χρόνια της Χούντας ερχόταν ξανά σε επαφή με τον υπόλοιπο κόσμο. Το «ανήκομεν εις την Δύσιν» του Κωνσταντίνου Καραμανλή (1977) ηχούσε ακόμα δυνατά και διατηρούσε τον «απόηχο του εξοστρακισμού για οτιδήποτε ανατολίτικο» (ΜΛΑΒ_1). Ωστόσο, μια μερίδα νεοελλήνων άρχισε να διερευνά τη γεωπολιτικά δυτική ταυτότητα που της είχε αποδοθεί από το κράτος, μέσα από τη λαϊκή, τη ρεμπέτικη και την παραδοσιακή μουσική, «...αναζητούσαν κάποια πηγή πληροφόρησης σε σχέση με τις ανατολίτικες μουσικές» (ΜΛΑΒ_1), ακούσματα που δεν υποστηρίζονταν θεσμικά και που η απουσία τους δημιουργούσε ένα «κενό» στο πολιτιστικό τοπίο της χώρας.

Έτσι, το ΜΕΛ, ως καλλιτεχνική δράση, λίγα χρόνια μετά τη Μεταπολίτευση, «πέφτει σαν κομήτης» (ΜΛΑΒ_6) στην κοινωνία της Κρήτης. Η πρωτότυπη καλλιτεχνική του πρόταση απέκτησε αποδοχή και στήριξη από τους κατοίκους του νησιού και ενεργοποίησε πολιτιστικές ετερότητες που είχαν αποσυρθεί στην ιδιωτική σφαίρα, καθώς εξέφραζε ευρύτερες ανάγκες της κοινωνίας: την εξερεύνηση των ανατολικών καταβολών της ταυτότητας, την εξοικείωση, την ενσωμάτωση της πολυπολιτισμικότητας και της διαφορετικότητας, την πλουραλιστική μουσική έκφραση.

«Εδραίωση» (1987 – 1999)

Το μουσικό συγκρότημα «Λαβύρινθος» συνέχισε την καλλιτεχνική του δραστηριότητα και ίδρυσε στην Αθήνα μια σχολή μουσικής στα πρότυπα των ωδείων της εποχής, το πρώτο ΜΕΛ. Όπως περιγράφει ένας από τους δασκάλους του, μαθητής τότε (ΜΛΑΒ_3), την εποχή αυτή πραγματοποιούνταν λίγα σεμινάρια με διεθνείς μουσικούς, εβδομαδιαία μαθήματα με μαθητές και δασκάλους, κυρίως από την Αθήνα, και ανεπίσημες, δωρεάν, συναυλίες για το κοινό κάθε Κυριακή, όπου προσφέρονταν «κρασί, μπισκότα, παξιμάδια, τυρί». Έτσι, το ΜΕΛ άρχισε να σχηματίζει σταθερό κοινό και ενέταξε την πειραματική-δημιουργική προσέγγιση των τροπικών μουσικών παραδόσεων στη συμμετοχική διδακτική του δραστηριότητα (ΜΛΑΒ_1).

Στην εκκίνηση της «εδραίωσης» του (1987), η Ελλάδα, ως μέλος του υπερεθνικού σχηματισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καλούνταν την περίοδο εκείνη και στα χρόνια που ακολούθησαν της Συνθήκης του Μάαστριχτ (1992) να εφαρμόσει τις ευρωπαϊκές οδηγίες χάραξης πολιτικής και να διαμορφώσει ένα δυτικότροπο πλαίσιο λειτουργίας της ελληνικής κοινωνίας, υπό το πρίσμα της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης. Το ΜΕΛ εισήλθε λοιπόν από το «φυσικό» αγροτικό περιβάλλον της παραδοσιακής μουσικής στον αστικό χώρο (ΜΛΑΒ_6), προσάρμοσε τη λειτουργία του στις προδιαγραφές και απαιτήσεις του νεοφιλελεύθερου αστικού πλαισίου και δημιούργησε μια νέα εναλλακτική πολιτιστική πρόταση, αποτέλεσμα της δημιουργικής δουλειάς του, την οποία παρουσίασε σε μουσικές σκηνές της πόλης (ΜΕΓΚ_7) που λειτουργούσαν με τους κανόνες της αγοράς και απαιτούσαν ένα πιο «επαγγελματικό στήσιμο» (ΜΛΑΒ_2). Συστήθηκε έτσι στο κοινό της πόλης, που, υπό άλλες συνθήκες, πιθανόν να μην είχε γίνει εφικτό. Με την πρόσβαση αυτή κατόρθωσε να εμπλουτίσει το κοινό του και το κοινωνικό του κεφάλαιο, εδραίωσε την κοινότητά του και εισήγαγε την τροπική μουσική στον αστικό χώρο.

«Αλληλεπίδραση» (1999–σήμερα)

Η επιστροφή του Ross Daly στην Κρήτη το 1999, σηματοδότησε την έναρξη της τρίτης περιόδου της ιστορικής διαδρομής του ΜΕΛ. Η πλειοψηφία των συνεντευξιζόμενων επισήμανε πως πρόσωπο – κλειδί στην εδραίωση του φορέα στο Χουδέτσι υπήρξε ο τότε δήμαρχος του Δήμου Ν. Καζαντζάκη, Ρούσος Κυπριωτάκης, ένας από τους πρώτους θαυμαστές του συγκροτήματος και φίλος με αρκετά μέλη του. Την εποχή εκείνη ο όρος «ανάπτυξη» ηχούσε δυνατά στην ελληνική κοινωνία και οι τότε κυβερνήσεις, σε σύμπνοια με το νεοφιλελεύθερο ευρωπαϊκό πλαίσιο, έδιναν βαρύτητα στην οικονομική της διάσταση. Από τη μαρτυρία του τέως δημάρχου (ΜΤΑ_4) φαίνεται πως ήταν ένα από τα ελάχιστα στελέχη της τοπικής αυτοδιοίκησης που αντιλαμβανόταν ότι η ανάπτυξη «δεν μετράται μόνο με αριθμούς». Χάρη στην πολιτική ατζέντα της τότε τοπικής αυτοδιοίκησης (και εν πολλοίς, στις προσωπικές γνωριμίες) το ΜΕΛ εντάχθηκε στις δομές του Δήμου. Δημιουργήθηκε ένα παράρτημα στο Χουδέτσι, όπου σε ένα ανακαινισμένο αρχοντικό, φιλοξενούνται από τότε οι δραστηριότητές του και μια έκθεση της συλλογής των τροπικών μουσικών οργάνων του ιδρυτή του. Με τον τρόπο αυτό, το ΜΕΛ απέκτησε θεσμικά στέγη και νομική υπόσταση που διατήρησε μέχρι το 2015, οπότε και μετατράπηκε σε αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία (ΑΜΚΕ). Με την εγκατάστασή του στο Χουδέτσι κέρδισε σταδιακά τη στήριξη της τοπικής και ευρύτερης κοινότητας και ανέπτυξε περαιτέρω τις δράσεις του.

Σημείο – σταθμός στην πορεία του υπήρξε και το Houdetsi Festival, το οποίο συντέλεσε καταλυτικά στην εξωστρέφειά του, στη διεύρυνση του κοινού του σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και του κοινωνικού και πολιτικού του κεφαλαίου, καθώς εντάχθηκαν στην κοινότητά του πολίτες που βοήθησαν πολύπλευρα στην επίτευξη των στόχων του. Το φεστιβάλ, παρά τη μεγάλη του απήχηση, διακόπηκε το 2017 εξαιτίας της αδυναμίας του ΜΕΛ να διαχειριστεί μια τόσο μεγάλη διοργάνωση, λαμβάνοντας περιο-

ρισμένη στήριξη από την τοπική αυτοδιοίκηση. Το γεγονός αυτό προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στην τοπική κοινότητα με δημοσιεύματα στον Τύπο (Διονέλλης 2017α), αναρτήσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και επιστολές πολιτών στο Υπουργείο Πολιτισμού. Η μεγάλη αντίδραση του κόσμου προσέλκυσε το ενδιαφέρον της τότε κυβέρνησης, με αποτέλεσμα το Υπουργείο Πολιτισμού να προχωρήσει στην τακτική χρηματοδότηση της δράσης «Μουσικές Παρασκευές» και στη δημιουργία ενός Πολιτιστικού Κέντρου στο Χουδέτσι, ως μόνιμη πλέον στέγη του φορέα.

Ωστόσο, η νομική ανεξαρτητοποίηση του ΜΕΛ από την τοπική αυτοδιοίκηση και η μετατροπή του σε ΑΜΚΕ το 2015, επέτρεψε αφενός τη διεύρυνση των υπαρχουσών συνεργασιών με οργανισμούς της τοπικής αυτοδιοίκησης Α΄ & Β΄ βαθμού (π.χ. με τον Δήμο Αρχανών – Αστερουσίων, τον Δήμο Ηρακλείου, την Περιφέρεια Κρήτης) και αφετέρου τη δημιουργία νέων (όπως, με τον Δήμο Ρόδου). Σύμφωνα με τη μαρτυρία της τότε αντιδημάρχου Πολιτισμού του Δήμου Ηρακλείου (ΜΤΑ_2), το ΜΕΛ θεωρούνταν πλέον συνεργάτης του Δήμου και οι δράσεις του εντάσσονταν σταθερά στον δημοτικό πολιτιστικό προγραμματισμό. Στο πλαίσιο αυτό, προσφέρεται η εβδομαδιαία δράση «Μουσικές Κυριακές» και το νεοφυές Πολιτιστικό Κέντρο Ηρακλείου αναλαμβάνει τη διοργάνωση χειμερινών σεμιναρίων και συναυλιών υπό την αιγίδα του ΜΕΛ. Επιπρόσθετα, ενόψει της πρωτοβουλίας «Ηράκλειο, Κέντρο Μεσογειακού Πολιτισμού», το ΜΕΛ εντάσσεται στον σχεδιασμό του Κέντρου Μεσογειακής Μουσικής, προκειμένου να δημιουργηθούν και να φιλοξενηθούν σχετικές δράσεις, όπως μουσικά σεμινάρια και εργαστήρια κατασκευής μουσικών οργάνων.

Ο ρόλος του ΜΕΛ στη δημόσια σφαίρα

Ο δεύτερος θεματικός άξονας που διαμορφώθηκε από την ανάλυση των ευρημάτων, αναφέρεται στον ρόλο και την προσφορά του φορέα στο πολιτιστικό τοπίο της Ελλάδας. Το σύνολο των συμμετεχόντων, ανεξάρτητα από το προφίλ και την ιδιότητά τους, αναγνώρισαν ότι το ΜΕΛ, πάντοτε με όχημα τη μουσική, έχει έναν πολυδιάστατο ρόλο με κύριο χαρακτηριστικό την πολυπολιτισμικότητα. Η συντριπτική πλειοψηφία των πληροφορητών της έρευνας επισήμανε ότι, μέσω κυρίως της εκπαιδευτικής του ενασχόλησης με την τροπική μουσική, το εργαστήριο λειτουργεί ως θύλακας διατήρησης, εμπλουτισμού, ενδυνάμωσης και διάδοσης των τροπικών μουσικών ιδιωμάτων, ενός πολιτιστικού αγαθού που δεν είναι ‘mainstream’ (ΜΛΑΒ_7) ή ‘pop’ (ΜΛΑΒ_6). Φαίνεται λοιπόν πως η «εναλλακτική» του πρόταξη αποκλίνει τόσο από τις δημοφιλείς για την εποχή τάσεις στην εγχώρια αγορά/βιομηχανία της μουσικής, όσο και από τις θεσμικά υποστηριζόμενες και προωθούμενες.

Αρχικά, με επίκεντρο την καλλιτεχνική και δημιουργική του δράση στην Κρήτη, το ΜΕΛ συντέλεσε στην εξέλιξη της κρητικής/τροπικής μουσικής ποικιλοτρόπως. Πλαισίωσε την παραδοσιακή «ζυγιά»⁷ με συγγενικά όργανα, εμπλουτίζοντας έτσι τον ήχο, την τεχνική και τον τρόπο ερμηνείας. Υιοθέτησε τρόπους διάχυσης της παραδοσιακής μουσικής, όπως το «επαγγελματικό στήσιμο» (ΜΛΑΒ_2), την αισθητική προσέγγιση των εκδηλώσεων (γραφιστική – καλλιτεχνική ταυτότητα) (ΜΤΑ_4) και την ορχηστρική παρουσίαση (ΜΕΓΚ_1), ενώ παράλληλα διεύρυνε τον καλλιτεχνικό του χώρο. Εκτός από τη συμμετοχή σε κοινωνικές εκδηλώσεις (γλέντια, πανηγύρια, γάμοι) στο κατά βάση αγροτικό «φυσικό» του περιβάλλον (ΜΛΑΒ_6), εισέβαλε σε παλιές και νέες μουσικές σκηνές της πόλης, ενισχύοντας την εκτίμηση του κοινού για την παραδοσιακή μουσική (ΜΛΑΒ_3, ΜΕΓΚ_7). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει κάτοικος της τοπικής κοινότητας, μέσα από τις δράσεις του ΜΕΛ η κρητική μουσική έχει εξελιχθεί, διότι «έφυγε απ’ τα βοσκοτράγουδα κι έχει αποκτήσει καλή αισθητική» (ΜΕΓΚ_2).

Με την εκπαιδευτική του δραστηριότητα, βοήθησε επίσης σημαντικά στην ενασχόληση των πολιτών με την τροπική μουσική. Σύμφωνα με τον ιδρυτή του, από το 2003

που ο φορέας εγκαταστάθηκε στο Χουδέτσι, παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση του αριθμού των παιδιών που ασχολούνται με τη μουσική στην ευρύτερη περιοχή. Η κοινότητα έδωσε έμφαση στο γεγονός ότι το ΜΕΛ εκπαιδευσε και δημιούργησε νέους δασκάλους μουσικής, που μέχρι πρότινος δεν υπήρχαν, εξασφαλίζοντας έτσι τη συνέχεια και τη βιωσιμότητα της συγκεκριμένης μουσικής παράδοσης (ΜΛΑΒ_6).

Αξίζει επίσης να επισημανθεί ότι το ΜΕΛ διαμόρφωσε ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον που διαφοροποιήθηκε αρκετά από τις δυτικότερες μουσικές σχολές και τα κλασικά ωδεία καθώς υιοθέτησε την οριζοντιότητα στη σχέση δασκάλου-μαθητή που εδράζεται στη φιλοσοφία ότι ο μουσικός παραμένει μαθητής εφ’όρου ζωής. Σύμφωνα με αυτή την εκπαιδευτική κουλτούρα, το ΜΕΛ παραχώρησε απόλυτη ελευθερία στους δασκάλους, όπως μας είπε ο ιδρυτής του παραρτήματος στην Καταλονία (ΜΛΑΒ_4). Μάλιστα, επειδή δεν εξυπηρετεί καμία σκοπιμότητα, αφού ο μαθητής δεν λαμβάνει ένα «χαρτί ώστε να έχει κάποιο συμφέρον», το σύστημα δεν περιορίζεται στη στεγνή μουσική εκπαίδευση των μαθητών, αλλά τους προσφέρει μια πολύπλευρη διδακτική εμπειρία, μέσα από μια ευρύτερη διαδικασία μεταφοράς και διάδοσης της γνώσης. «Ένας δάσκαλος δεν σου δείχνει μόνο νότες...σου δείχνει κι άλλα πράγματα για τη ζωή γενικότερα», όπως μεταξύ άλλων, το «δικό του πλαίσιο σκέψης» (ΜΛΑΒ_6).

Επιπλέον, μέσα από τη δημιουργική καλλιτεχνική και εκπαιδευτική του δράση, το ΜΕΛ λειτούργησε, και συνεχίζει να λειτουργεί, ως ένας υπερτοπικός «μικρόκοσμος» (ΜΕΓΚ_4) που φέρει «ένα ήθος, έναν ήχο, έναν τρόπο συνύπαρξης και έναν τρόπο συνεργασίας» (ΜΕΓΚ_6), «αξίες και αρχές που «πρέπει να περαστούν...γιατί καλύτερεύει ο κόσμος» (ΜΕΓΚ_8). Ο μικρόκοσμος αυτός έχει την πολυπολιτισμικότητα ως θεμελιώδη αρχή και λειτουργεί ως κόμβος επικοινωνίας, επαγγελματικής και κοινωνικής δικτύωσης, καλλιτεχνικής και πολιτισμικής ώσμωσης. Έτσι, με φορέα τη μουσική, προάγεται η διαπολιτισμική συνδιαλλαγή, η πολιτιστική ποικιλομορφία, η εξοικείωση με τη διαφορετικότητα και αποφεύγεται η έμφαση στην εθνικότητα, που γίνεται αντιληπτή ως «κίνδυνος μέσα στην κοινότητα» (ΜΛΑΒ_2).

Όπως περιγράφουν χαρακτηριστικά μέλη του φορέα (ΜΛΑΒ_3), στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του στο Χουδέτσι, ο «σκεπτικισμός» από την τοπική κοινότητα ήταν έντονος, καθώς δεν ήταν συνηθισμένο να έρχονται στο χωριό άνθρωποι «από το Ρατζαστάν, ξυπόλυτοι, με τουρμπάνια» (ΜΛΑΒ_3). Η συνδιαλλαγή όμως με αυτούς, σύμφωνα με τον ιδρυτή του (ΜΛΑΒ_1), κατέρριψε τα «ξενοφοβικά σύνορα» που «προκύπτουν και μπορούν να συντηρηθούν, όπου δεν υπάρχει επαφή». Ο συγχρωτισμός της τοπικής κοινωνίας με τους αλλοεθνείς μουσικούς-δασκάλους του ΜΕΛ στην καθημερινότητα, φαίνεται ότι οδήγησε στην εξοικείωσή τους με τη διαφορετικότητα, μολονότι η κοινωνία αυτή ως επαρχιακή, είναι πιο κλειστή και συντηρητική. Για παράδειγμα, οι χωριανοί συνειδητοποίησαν ότι «ο Τούρκος δεν είναι μια αφηρημένη έννοια με κακές προεκτάσεις», αλλά ένα συγκεκριμένο πρόσωπο που, μεταξύ άλλων, έχει κοινά ενδιαφέροντα και ανησυχίες μ’ αυτούς (ΜΛΑΒ_1). Διαπιστώνεται λοιπόν, πως ο μικρόκοσμος του ΜΕΛ λειτούργησε σαν ένα παράθυρο στον κόσμο (ΜΕΓΚ_5), που μέσα από τη μουσική «οδηγεί σε διαφορετικές παραδόσεις, χώρες και κουλτούρες» (ΜΕΓΚ_4), κάνοντας πράξη τον διαπολιτισμικό διάλογο (ΜΕΓΚ_4).

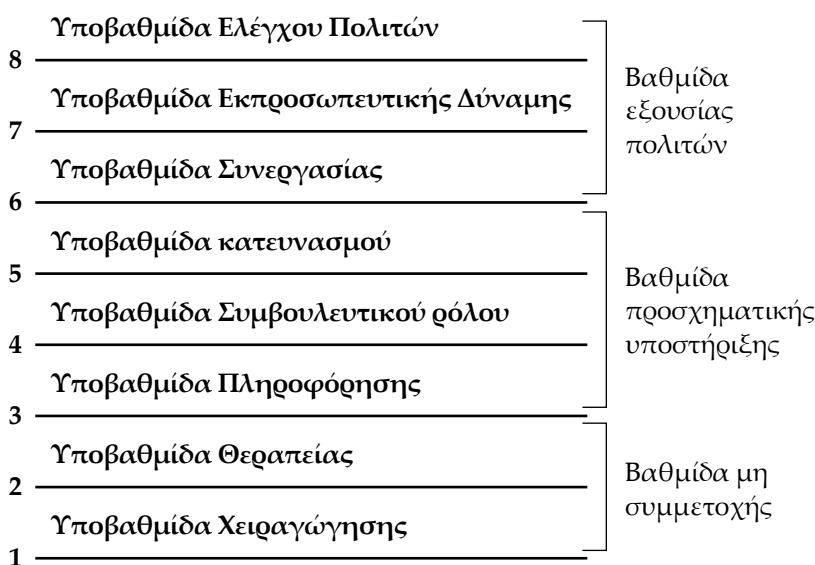
Φαίνεται λοιπόν πως το ΜΕΛ αποτέλεσε μια επαναστατική κίνηση στην ελληνική πραγματικότητα (ΜΕΓΚ_7) για την «επικοινωνία των λαών» (ΜΕΓΚ_3), με δημιουργικό καλλιτεχνικό και εκπαιδευτικό προσανατολισμό που ικανοποίησε ευρύτερες κοινωνικές ανάγκες και προήγαγε αξίες και ζητήματα της ευρωπαϊκής πολιτιστικής πολιτικής, όπως την αποδοχή της διαφορετικότητας. Σε αντίθεση με τη θεσμικά διαμορφωμένη πολιτιστική σκηνή, υλοποίησε πρωτοβουλίες που «δεν τόλμησε να κάνει το Υπουργείο Πολιτισμού» (ΜΕΓΚ_3), όπως για παράδειγμα, ο χορός των «Δερεβίσιδων» που παρουσιάστηκε το 2005, και εξυπηρετήσε ομάδες του κοινού και των καλλιτεχνών που δεν έβρισκαν άλλες διεξόδους (ΜΕΓΚ_1). Όπως αναφέρει μια μαθή-

τρια του (ΜΕΓΚ_5), αποτέλεσε ένα «καταφύγιο» για ανθρώπους που δεν χωρούν στο κατεστημένο πλαίσιο και έδωσε ευκαιρίες πολιτιστικής έκφρασης και επικοινωνίας σε πλήθος ετεροτήτων, όπως πρόσφυγες, μετανάστες και πολιτιστικές ετερότητες. Επίσης, οι εναλλακτικές πολιτιστικές προτάσεις του επέτρεψαν σε εθνοτοπικές κοινότητες να έρθουν σε επαφή με «γνήσια, μη παραποιημένα στοιχεία» (ΜΕΓΚ_3) της πολιτισμικής τους ταυτότητας, συστήνοντάς τα παράλληλα και στο ευρύ κοινό.

Συζήτηση

Η μελέτη των ευρημάτων της έρευνας αναδεικνύει πως το ΜΕΛ, μέσα από εναλλακτικά πολιτιστικά αγαθά, δράσεις και τρόπους λειτουργίας, διαμόρφωσε ένα διαφορετικό πλαίσιο, σε σχέση με το θεσμικά προσφερόμενο, που επιτρέπει σε κοινωνικές ετερότητες ποικίλων καταβολών να εκφραστούν, να ακουστούν και να ικανοποιήσουν της ανάγκες τους. Το ΜΕΛ, ως ένα παράδειγμα πρακτικής «από τα κάτω», έχει μια δυναμική σχέση με ορισμένους φορείς άσκησης της πολιτιστικής πολιτικής, και κυρίως με το κοινό και τους πολίτες. Η ανάλυση της ιστορικής του διαδρομής βοηθά στην κατανόηση της αλληλεπίδρασης αυτών των φορέων, η οποία θα πρέπει να αναζητηθεί εξίσου σε επίπεδο 'policy' και 'politics' (Ζορμπά 2014). Ιδιαίτερα χρήσιμη εδώ είναι η θεωρητική ανάλυση της Arnstein (1969) και ειδικότερα, οι διαβαθμίσεις συμμετοχής/εξουσίας που περιγράφει σχηματικά στην «Κλίμακα Συμμετοχής Πολιτών» (Ladder of Citizen Participation, βλ. επίσης Dragouni 2017).

Η κλίμακα αποτελούμενη από τρεις βαθμίδες και οκτώ υποβαθμίδες, σχηματοποιεί τη συνάρτηση αυτή (Εικόνα 1). Οι «μη ενεργοί» πολίτες βρίσκονται στην κατώτερη βαθμίδα της κλίμακας, της λεγόμενης «Μη Συμμετοχής» (Non Participation), οι υποβαθμίδες της οποίας (1-2) προσφέρονται για τον «εκπολιτισμό» των πολιτών (Bennett O. 1995: 207-210) δηλαδή, την αποδοχή των «από τα πάνω» θεσμοθετημένων δράσεων διαχείρισης της δημόσιας σφαίρας. Ακολουθεί η βαθμίδα της «Προσχηματικής Υποστήριξης» (Tokenism) (υποβαθμίδες 3-5), όπου η συμμετοχή ισούται με τη δυνατότητα των πολιτών να έχουν λόγο και να ακούγονται. Η ανέλιξη στη βαθμίδα αυτή αποτελεί το πρώτο βήμα για τη θεσμικά αποδεκτή συμμετοχή των πολιτών, ωστόσο, καθώς ο ρόλος των συμμετεχόντων περιορίζεται στον συμβουλευτικό χαρακτήρα, παραμένει αβέβαιο αν πραγματικά επηρεάζουν τις τελικές αποφάσεις. Συνακόλουθα, η επιρροή των πολιτών, στην υλοποίηση των ευρύτερων αιτημάτων τους, μεταβάλλεται ανάλογα της υποβαθμίδας στην οποία βρίσκονται.

Εικόνα 1: Η «κλίμακα συμμετοχής πολιτών» (Arnstein 1969)

Στην ανώτατη βαθμίδα της λεγόμενης «Εξουσίας των πολιτών» (Citizen Power) (υποβαθμίδες 6–8 της κλίμακας), πραγματοποιείται μια σταδιακή ανακατανομή εξουσίας, καθώς πολίτες και ανώτερα στρώματα εξουσίας διαπραγματεύονται το επίπεδο ευθύνης που τους αντιστοιχεί στην οριοθέτηση, νοηματοδότηση και διαχείριση της δημόσιας ζωής. Η διαπραγμάτευση αυτή συντελείται μέσα από φορείς (π.χ. συμβούλια και επιτροπές) που σχηματίζονται για την από κοινού διαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου οργάνωσής της. Όσο οι πολίτες ανελίσσονται στις εν λόγω υποβαθμίδες, αυξάνεται η δύναμή τους, ο βαθμός επιρροής στην ικανοποίηση των αναγκών τους και στη διαμόρφωση και λήψη αποφάσεων. Συνεπώς, μόνον με την ανέλιξη στην ανώτερη βαθμίδα θα είναι σε θέση να προωθήσουν τη δική τους οπτική και φιλοσοφία και να διαπραγματευτούν με το θεσμικά ισχύον πλαίσιο την οργάνωση της δημόσιας πολιτιστικής ζωής.

Στα χρόνια της «δημιουργίας» του ΜΕΛ, ο πολιτισμός ήταν αμιγώς συνδεδεμένος με την «υψηλή» τέχνη ενώ υπήρχαν προσπάθειες εκδημοκρατισμού και διεύρυνσης της «στενής» προσέγγισής του μέσω ενός δημοκρατικού ελιτισμού, δηλαδή μέσα από τη διεύρυνση της πρόσβασης των πολιτών στη θεσμικά υποστηριζόμενη πολιτιστική σκηνή (Ζορμπά 2014). Την περίοδο αυτή, το ΜΕΛ αποτελούσε μια αμιγώς μουσική καλλιτεχνική δράση, με απήχηση σε ένα τοπικό κοινό, ως μέσο έκφρασης ευρύτερων κοινωνικών ανησυχιών της εποχής, μεταξύ αυτών της εξοικείωσης με τη διαφορετικότητα και της ενσωμάτωσης της πολυπολιτισμικότητας. Για παράδειγμα, στη συναυλία που πραγματοποιήθηκε το 1982 στη Βασιλική του Αγίου Μάρκου στο Ηράκλειο της Κρήτης ο «Λαβύρινθος» παρουσίασε μια πρωτότυπη καλλιτεχνική πρόταση με στοιχεία από διάφορες μουσικές παραδόσεις.

Αυτό βοήθησε το ΜΕΛ να κερδίσει τη στήριξη της τοπικής κοινότητας και να προσελκύσει ένα σταθερό κοινό που έκτοτε παρακολουθούσε τις δράσεις του. Έτσι, ο φορέας εισήλθε στη δημόσια σφαίρα, άρχισε να αναπτύσσει το κοινωνικό του κεφάλαιο και εισήγαγε στο πολιτιστικό περιβάλλον της Κρήτης την τροπική μουσική, ένα αγαθό διαφορετικό από εκείνα που προσφέρονται θεσμικά. Η συνεργασία μάλιστα με την τοπική αυτοδιοίκηση του επέτρεψε να αλληλεπιδράσει σε επίπεδο 'policy', καθώς απέκτησε πρόσβαση στη θεσμικά υποστηριζόμενη πολιτιστική σκηνή, ενώ παράλληλα σε επίπεδο 'politics' προώθησε το αίτημα της κοινωνίας για πλουραλιστική μουσική έκφραση. Επίσης, με δεδομένο ότι η τροπική – παραδοσιακή μουσική δεν εντάσσεται στην «υψηλή» τέχνη, αμφισβήτησε την «από τα πάνω» ανάγνωση του πολιτισμού και διεκδίκησε την ενσωμάτωση της λαϊκής παράδοσης. Ήδη λοιπόν, από την περίοδο της «δημιουργίας» του, το ΜΕΛ ανελίχθηκε από την κατώτατη υποβαθμίδα της «Χειραγώγησης» (Manipulation) στη δεύτερη υποβαθμίδα της «Θεραπείας» (Therapy), καθώς τα μέλη του έγιναν συντελεστές της θεσμικά υποστηριζόμενης πολιτιστικής παραγωγής.

Την περίοδο της «εδραίωσής» του, προσαρμόστηκε στα επαγγελματικά πρότυπα της εποχής και του αστικού χώρου. Δημιούργησε μια μουσική σχολή για την πραγματοποίηση μαθημάτων και υιοθέτησε ένα όνομα που θα πλαισίωνε τις δράσεις του. Ενσωμάτωσε, επίσης, τη διαπολιτισμική ανταλλαγή και έθεσε την πολυπολιτισμικότητα στο επίκεντρο της λειτουργίας του, με τρόπο οργανικό και όχι ως τυπικό ή αφηρημένο ζητούμενο. Έτσι, το προσιτό προφίλ του επέτρεψε αφενός στους πολίτες να εμπλακούν στη δημιουργική εκπαιδευτική του δράση και αφετέρου στο ίδιο να παρουσιαστεί σε πολιτιστικές σκηνές της πόλης, μεταφέροντας την εναλλακτική καλλιτεχνική του πρόταση στον αστικό χώρο. Επομένως, διευρύνοντας την πρόσβασή του στο πολιτιστικό τοπίο, ισχυροποίησε την παρουσία του στη δημόσια σφαίρα. Ανέβηκε δηλαδή στην υποβαθμίδα της «Πληροφόρησης» (Informing). Εντάθηκε έτσι η αλληλεπίδραση σε επίπεδο 'policy' και ισχυροποιήθηκαν τα αιτήματα που έθεσε κατά την περίοδο της «δημιουργίας» σε επίπεδο 'politics'. Επιπροσθέτως, απέκτησε σταθερή

παρουσία στα πολιτιστικά δρώμενα, χάρη της προσήλωσης του στο καλλιτεχνικό δημιουργικό έργο για περίπου δύο δεκαετίες.

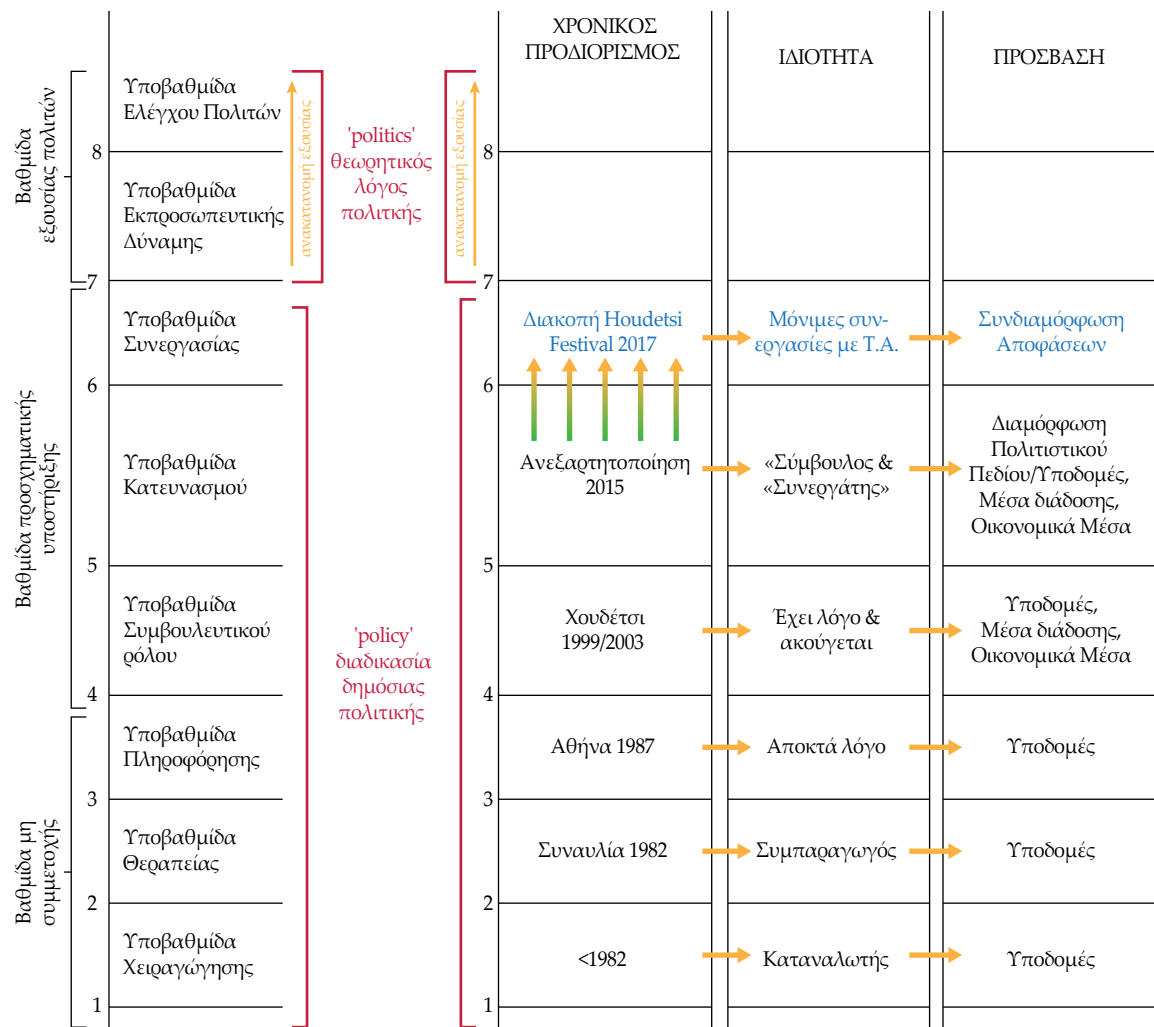
Την περίοδο εκείνη, μέλη της ευρύτερης κοινότητας του ΜΕΛ εντάχθηκαν στην πολιτική σκηνή της Κρήτης, με αποτέλεσμα μέρος του κοινωνικού κεφαλαίου του φορέα να μετατραπεί σε πολιτικό. Η φιλική σχέση - ήδη από την περίοδο της «δημιουργίας» - με τον τότε δήμαρχο του Δήμου Ν. Καζαντζάκη, λειτούργησε καταλυτικά για το ενδιαφέρον της τοπικής αυτοδιοίκησης και την αξιοποίηση των δράσέων του προς όφελος της τοπικής κοινότητας. Έτσι, το ΜΕΛ απέκτησε πρόσβαση στις αυτοδιοικητικές δομές, επέστρεψε στο νησί και εντάχθηκε στην τοπική αυτοδιοίκηση ως παράρτημά της. Το γεγονός αυτό σηματοδότησε την έναρξη της «αλληλεπίδρασης» (τρίτη περίοδος) και τοποθέτησε τον φορέα στην τέταρτη υποβαθμίδα της «κλίμακας συμμετοχής πολιτών» (Συμβουλευτικός ρόλος-Consultation). Στο επίπεδο αυτό, όχι μόνο είχε λόγο στο θεσμικά προσμετρούμενο πολιτιστικό περιβάλλον αλλά μπορούσε και να ακουστεί, ισχυροποιώντας περαιτέρω τη θέση των ευρύτερων αιτημάτων του σε επίπεδο θεωρητικού λόγου (politics).

Από τότε και μέχρι το 2015, το ΜΕΛ, ως θεσμός και μέσο άσκησης της δημόσιας πολιτιστικής πολιτικής, επέκτεινε την επιρροή του στο επίπεδο του στρατηγικού σχεδιασμού. Συνεπώς, απέκτησε πρόσβαση σε υποδομές (στέγη), οικονομικές πηγές (χρηματοδοτήσεις) και μέσα διάδοσης (έκθεση-μουσείο μουσικών οργάνων). Ενδυνάμωσε σημαντικά την επικοινωνιακή του στρατηγική (διαφημιστική προώθηση σε τοπικό επίπεδο, δημιουργία ιστότοπου) και διοργάνωσε περαιτέρω δράσεις που συνέβαλαν σημαντικά στην εξωστρέφειά του (Μουσικές Παρασκευές, Houdetsi Festival). Μολονότι το ΜΕΛ εντάχθηκε στον θεσμικό σχεδιασμό για τον πολιτισμό, διατήρησε τη διαφορετικότητα του στον τρόπο με τον οποίο ασκεί τον εκπαιδευτικό και καλλιτεχνικό του ρόλο. Έτσι, κατάφερε να διευρύνει εντυπωσιακά το κοινό του⁸, την κοινότητα, το κοινωνικό και πολιτικό του κεφάλαιο, και μαζί διαμόρφωσε «από τα κάτω» ένα νοητό «πολιτισμικό χώρο»⁹ κοινωνικής συνάντησης και καλλιτεχνικής ώσμωσης.

Το γεγονός αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό διότι η «από τα πάνω» θεσμική διαχείριση και προώθηση της τροπικής μουσικής είναι σε μεγάλο βαθμό συνδεδεμένη με την ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας, σύμβαση που το ΜΕΛ κατάφερε να ξεπεράσει. Έτσι, με τρόπο φυσικό, ενστικτώδη, συμμετοχικό και συλλογικό διαπλάστηκε ένας υπερτοπικός και υπερεθνικός χώρος, καθώς τα μέλη του τοποθέτησαν μεν στοιχεία και προσλαμβάνουσες της πολιτισμικής τους ταυτότητας, χωρίς όμως το εθνικό ταυτοτικό πρόσχημα που συχνά προσδίδεται θεσμικά. Καθώς η κοινότητα του ΜΕΛ μεταβάλλεται, ο χώρος αυτός είναι ένας εύπλαστος, ευέλικτος σχηματισμός που αναπροσαρμόζεται διαρκώς στον ελεύθερο συγκρητισμό των μελών του. Το ΜΕΛ λοιπόν, λειτουργεί συχνά ως «καταφύγιο», δίνοντας βήμα σε ποικίλες κοινωνικές και πολιτιστικές ετερότητες και τοποθετεί στη δημόσια σφαίρα της χώρας το κοινωνικό αίτημα για αλλαγή του παραδοσιακά συντηρητικού μοντέλου πολιτιστικής διαχείρισης που θεσμικά επικρατεί στη χώρα (Konsola & Karachalis 2010).

Η απόσχιση του από την τοπική αυτοδιοίκηση (2015) φαίνεται να λειτούργησε καταλυτικά στην εξελικτική του πορεία. Για πρώτη φορά μετά από δεκαπέντε περίπου χρόνια, κλήθηκε να στηριχθεί ξανά στις δικές του δυνάμεις και να προσαρμοστεί στα πρότυπα και στις συνθήκες της εποχής. Το ΜΕΛ, με ασπίδα την τριακονταετή τότε παρουσία του, την ευρεία αποδοχή του έργου του, την πολυπληθή του κοινότητα και την κοινωνική και πολιτική του ισχύ, κατάφερε όχι μόνο να συνεχίσει τη λειτουργία του, αλλά και να εδραιωθεί στο πολιτιστικό περιβάλλον της χώρας. Το γεγονός αυτό ενισχύει περαιτέρω την αλληλεπίδραση με το θεσμικό πλαίσιο σε επίπεδο 'policy', όπως, για παράδειγμα, με την εξασφάλιση μόνιμης στέγης από το κράτος. Παράλληλα, ενδυνάμωσε την επιρροή του στο ευρύτερο πολιτιστικό περιβάλλον, λειτουργώντας συχνά ως σύμβουλος για την τοπική αυτοδιοίκηση. Ο συμβουλευτικός του

ρόλος, έστω και περιστασιακά, καταδεικνύει την ανέλιξή του στην πέμπτη υποβαθμίδα του «Κατευνασμού» (Placation). Στο επίπεδο αυτό, οι πολίτες μπορούν να επηρεάσουν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, σε περιορισμένο βέβαια βαθμό. Συνεπώς, το ΜΕΛ εδραίωσε περαιτέρω τα ευρύτερα κοινωνικά αιτήματα που εκπροσωπεί σε επίπεδο ‘politics’, για παράδειγμα, μέσω της καθιέρωσης της τροπικής μουσικής στη θεσμικά υποστηριζόμενη εγχώρια πολιτιστική σκηνή. Τέλος, η σταθερή συνεργασία με τον Δήμο Ηρακλείου (Κέντρο Μεσογειακής Μουσικής) καταδεικνύουν μια σταδιακή μετάβαση από τη βαθμίδα της «Προσχηματικής Υποστήριξης» στη βαθμίδα της «Εξουσίας», όπου σύμφωνα με την Arnstein (1969), πραγματοποιείται μια ουσιαστική ανακατανομή της εξουσίας, καθώς πολίτες και θεσμικοί φορείς εξουσίας αναλαμβάνουν από κοινού τη διαμόρφωση της πολιτικής για τη διαχείριση των πολιτιστικών αγαθών.

Εικόνα 2: Η εξέλιξη της αλληλεπίδρασης του ΜΕΛ με την πολιτιστική πολιτική, βάσει του μοντέλου της Arnstein (1969)

Εάν το ΜΕΛ κατορθώσει να ανελιχθεί περαιτέρω στην έκτη υποβαθμίδα της κλίμακας της Arnstein (1969), δηλαδή στο επίπεδο της «Συνεργασίας» (Partnership), θα μπορέσει, για πρώτη φορά, να αλληλεπιδράσει με το θεσμικό πλαίσιο της πολιτιστικής πολιτικής σε επίπεδο ‘politics’. Επομένως, όχι μόνο να συμμετέχει αλλά να επηρεάζει τις διαδικασίες οριοθέτησης, οργάνωσης και νοσηματοδότησής του και συνακόλουθα, να διαπραγματευτεί, από θέση ισχύος, τις χρόνιες θέσεις που εκπροσωπεί.

Συμπεράσματα

Η πολιτιστική πρωτοβουλία «Μουσικό Εργαστήρι Λαβύρινθος» καταγράφει μια ιστορική πορεία σαράντα χρόνων, κατά την οποία εξελίσσεται και εμπλουτίζεται προσαρμοζόμενη στα σύγχρονα δεδομένα. Ο ηγέτης και εμπνευστής της, Ross Daly, έχει συντελέσει καταλυτικά στην επίτευξη των στόχων του ΜΕΛ, στον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί όλα αυτά τα χρόνια, στη συσπείρωση του κοινού του, της μουσικής, της τοπικής και της ευρύτερης κοινότητας και στη μακρόβια πορεία του. Εύλογα επομένως θα μπορούσε κάποιος να αναρωτηθεί για τις μελλοντικές προοπτικές του εγχειρήματος σε περίπτωση αποχώρησης του Ross Daly. Ωστόσο, το ΜΕΛ φαίνεται πως έχει δημιουργήσει τις προϋποθέσεις που θα εξασφαλίσουν τη συνέχεια του έργου του, διότι όχι μόνο κάποιοι μαθητές του έχουν γίνει πλέον δάσκαλοι, αλλά διοικούν μάλιστα τα παραρτήματα που έχουν δημιουργηθεί εκτός Ελλάδας, ανεξάρτητα από τον κεντρικό φορέα.

Η πρωτοβουλία φαίνεται επίσης, πως διαδραματίζει έναν πολυδιάστατο ρόλο στο πολιτιστικό γίγνεσθαι της χώρας, και όχι μόνο, καθώς έχει καταφέρει να διαμορφώσει ένα νοητό «πολιτισμικό χώρο» υπερτοπικού και υπερεθνικού χαρακτήρα, προωθώντας στην πράξη, τον πολιτιστικό πλουραλισμό, την αποδοχή και την ένταξη των πολιτισμικών ετεροτήτων στην τοπική κοινωνία, καθώς και την ενσωμάτωση της πολυπολιτισμικότητας στον κοινωνικό βίο. Ο «από τα κάτω» αυτός χώρος διαφοροποιείται σημαντικά από τους τυπικά δυτικότροπους και αυστηρά οριοθετημένους «από τα πάνω» θεσμικούς σχηματισμούς, διότι αφενός η πολυπολιτισμικότητα είναι προϋπόθεση και όχι ζητούμενο, και αφετέρου απορρίπτει την εθνικότητα ως απαραίτητη προσλαμβάνουσα της ταυτότητας.

Βλέπουμε επίσης, ότι το ΜΕΛ έχει συμβάλλει στη μείωση εθνικιστικών αντιλήψεων, στην ενεργοποίηση αδρανοποιημένων πολιτών και στην επανένταξή τους στην ευρύτερη πολιτιστική σκηνή, με αποτέλεσμα να καλύπτει μερικώς το κενό της «από τα πάνω» θεσμικής διαχείρισης του πολιτιστικού περιβάλλοντος της χώρας. Επίσης, παρατηρούμε πως έχει διαμορφώσει μια δυναμική και διαρκή σχέση με τους επίσημους θεσμούς της πολιτιστικής πολιτικής, γεγονός που σε μεγάλο βαθμό εδράζεται στη διεύθυνση του κοινωνικού και πολιτικού κεφαλαίου του φορέα. Η αλληλεπίδραση του ΜΕΛ με αυτούς τους θεσμούς σε επίπεδο στρατηγικού σχεδιασμού (policy) είναι άμεση, μέσω της πρόσβασης σε πόρους και μέσα άσκησης πολιτιστικής πολιτικής (υποδομές, χρηματοδοτήσεις), χωρίς όμως να συμβαίνει το ίδιο σε επίπεδο θεωρητικού λόγου (politics), όπου το ΜΕΛ καταθέτει ευρύτερα κοινωνικά αιτήματα. Ωστόσο, η εξελισσόμενη αυτή δυναμική οδήγησε το ΜΕΛ σε μια ανοδική πορεία στην «κλίμακα συμμετοχής των πολιτών» (Arnstein 1969) και μεγάλωσε την επιρροή του στη δημόσια ζωή σε τέτοιο βαθμό ώστε, κατά «λαϊκή απαίτηση», να επιτύχει την κρατική αναγνώριση και υποστήριξη. Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι η ένταση και το είδος αλληλεπίδρασης ενός πολιτιστικού φορέα «από τα κάτω» με την κρατική πολιτιστική πολιτική εξαρτάται άμεσα από τον βαθμό εξουσίας που κατέχει στη δημόσια σφαίρα.

Το «Μουσικό Εργαστήρι Λαβύρινθος» διατηρεί κατά τη τεσσαρακονταετή πορεία του μια σταθερή παρουσία στα πολιτιστικά δρώμενα της χώρας, εμπλουτίζει και προσαρμόζει τις δραστηριότητές του στο εκάστοτε πλαίσιο και αναπτύσσει διαρκώς το κοινωνικό και πολιτικό του κεφάλαιο. Σήμερα, βρίσκεται ένα βήμα πριν από τη βαθμίδα της «Εξουσίας» στην κλίμακα της Arnstein (1969). Η περαιτέρω αυτή ανέλιξη θα του επιτρέψει να διαπραγματευθεί με τους φορείς διαμόρφωσης της επίσημης πολιτιστικής πολιτικής σε επίπεδο θεωρητικού λόγου για μια νέα προσέγγιση του όρου «πολιτισμός», μια πλουραλιστική μουσική έκφραση και τη μετάβαση από τον δημοκρατικό ελιτισμό στην πολιτιστική δημοκρατία (Ζορμπά 2014). Πιθανόν να συνδρά-

μει και στη διαμόρφωση αποφάσεων για άλλα μείζονα πολιτικά ζητήματα, όπως τη μετάβαση σε ένα διαφορετικό μοντέλο πολιτιστικής διαχείρισης.

Συμπερασματικά, οι «από τα κάτω» πολιτιστικές πρακτικές προσφέρουν διαφορετικά σημεία θέασης της δημόσιας σφαίρας και μπορούν, μέσω της αλληλεπίδρασής τους με το θεσμικό πλαίσιο της πολιτιστική πολιτικής, να αποτελέσουν μηχανισμό διαμόρφωσης πολιτικής. Παράλληλα, μπορούν να συμβάλλουν στην αντιμετώπιση ποικίλων περιορισμών που τίθενται «από τα πάνω», συντελώντας στην κοινωνική αναμόρφωση και συμμετοχή, καθώς και να απαντήσουν σε σύγχρονους προβληματισμούς που ανακύπτουν από το θεσμικό «κενό», όπως, για παράδειγμα, την άνοδο του εθνικισμού, την ιδιώτευση των πολιτών, την απαξίωση της πολιτικής και την αποδοκιμασία των κρατικών θεσμών.

Όμως, για να τα επιτευχθούν όλα αυτά, οι «από τα κάτω» δράσεις απαιτείται να χτίσουν μια σταθερή παρουσία στον χρόνο, προσαρμόζοντας και εμπλουτίζοντας τις δραστηριότητές τους στο εκάστοτε σύγχρονο περιβάλλον, επενδύοντας στην ανάπτυξη του κοινωνικού και πολιτικού τους κεφαλαίου, και ιδίως εξασφαλίζοντας τη συμμετοχή νέου ανθρώπινου δυναμικού. Θέτοντας τα παραπάνω ως προτεραιότητες, οι «από τα κάτω» δράσεις ισχυροποιούν την παρουσία, την επιρροή και τη συμμετοχή τους σε επίπεδο στρατηγικού σχεδιασμού. Διαμορφώνονται επομένως οι κατάλληλες προϋποθέσεις για την ανέλιξή τους σε ανώτερα επίπεδα εξουσίας και για τη μετεξέλιξή τους σε μηχανισμούς ανακατανομής εξουσίας ικανούς να διαπραγματευτούν τον θεσμικό τρόπο οργάνωσης της δημόσιας ζωής και να νομιμοποιήσουν ευρύτερα κοινωνικά αιτήματα που συχνά παραβλέπονται «από τα πάνω».

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους συμμετέχοντες και τις συμμετέχουσες στην έρευνα και ιδίως τον κ. Ross Daly. Ιδιαίτερες ευχαριστίες στη Μήνα Δραγούνη και στην Αγγελική Καραγιάννη για την πολύτιμη συνεισφορά τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αυδίκος, Β., Μιχαηλίδου, Μ., Κλήμης, Γ. & Μιμής, Α. 2016. *Μελέτη για την χαρτογράφηση της Πολιτιστικής Δημιουργικής Βιομηχανίας στην Ελλάδα*. Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού.
- Γεωργούδης, Π. 2016. Στον Τροπικό του Ρος Ντέιλι. Ανακτήθηκε 08/11/2019. Διαθέσιμο στο https://www.efsyn.gr/efkriti/politismos/78407_ston-tropiko-toy-ros-nteili
- Γιαννόπουλος, Γ., Δάλλας, Κ., Ζαχαρόπουλος, Ν., Ζορμπά, Μ., Καζάκη, Ζ., Καρράς, Χ., & Τσούχλος, Ν. 2012. *Πρόταση για μια Νέα Πολιτιστική Πολιτική*, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού.
- Διονέλλης, Μ. 2017α. Σταματά το Houdetsi Festival. Δήλωση του Ross Daly στην «Εφ.Συν.». Ανακτήθηκε 11/11/2019. Διαθέσιμο στο https://www.efsyn.gr/afieromata/efkriti/109076_stamata-houdetsi-festival-dilosy-toy-ross-daly-stin-efsyn
- 2017β. Χρηματοδότηση για τον «Λαβύρινθο». Ανακτήθηκε 23/11/2019. Διαθέσιμο στο https://www.efsyn.gr/tehnas/moysiki-horos/111523_hrimatodotisi-gia-ton-labyrintho
- Δραγούνη, Μ., Λεκάκης, Στ., Σακελλαριάδη, Α., & Τουλούπα, Σ. 2021. Σχετικά με τις πρόσφατες επεμβάσεις στην Ακρόπολη: Σκέψεις και προβληματισμοί από τη σκοπιά της πολιτιστικής διαχείρισης. *Κριτικές Μελέτες για την Πολιτιστική Κληρονομιά* 1, 1-9. DOI: <https://doi.org/10.26220/csch.3617>
- Ζορμπά, Μ. 2008. Σε τι χρειάζεται η πολιτιστική πολιτική. Ανακτήθηκε 30/10/2019. Διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/se-ti-xreiazetai-i-politistiki-politiki/?fbclid=IwAR10u2vCIP9Q2QdK59euCbiNadimCRQC1OZ5Q8HrS3PZEbmCYnetu4dGao>

- **2014.** *Πολιτική του Πολιτισμού: Ευρώπη και Ελλάδα στο Δεύτερο Μισό του 20ου Αιώνα*. Εκδόσεις Πατάκη.
- Ηγουμενίδης, Ν. 2017.** Με τον Ross Daly σήμερα στο Μέγαρο Μαξίμου (ΔΤ από το Υπουργείο Επικρατείας, 23.5.2017). Ανακτήθηκε 18/11/2019. Διαθέσιμο στο <https://nigoumenidis.gr/2017/05/23/me-ton-ross-daly-sto-megaro-maximou-dt-ypourgiou-epikratias-23-5-2017/>
- **2018.** «Η υπόσχεση για μόνιμη στέγη πολιτισμού στο Χουδέτσι γίνεται πραγματικότητα» (13.6.2018). Ανακτήθηκε 13/11/2019. Διαθέσιμο στο <https://nigoumenidis.gr/2018/06/13/nikos-igoumenidis-i-yposchesi-gia-monimi-stegi-politismou-sto-choudetsi-ginete-pragmatikotita-13-6-2018/>
- Κίνηση Μαβίλη, 2011.** Κίνηση Μαβίλη. Ανακτήθηκε 28/10/2019. Διαθέσιμο στο: <http://kinisi-mavili.blogspot.com/>
- Κόνσολα, Ν. 2006.** Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική. Εκδόσεις Παπαζήση.
- Μουσικό Εργαστήρι «Λαβύρινθος» (ΜΕΛ), (2019).** Ανακτήθηκαν 02/02/2020. Διαθέσιμα στα
(α) <https://www.labyrinthmusic.gr/el/what-is-labyrinth/what-is-labyrinth-2>
(β) <https://www.labyrinthmusic.gr/el/>
(γ) <https://www.labyrinthmusic.gr/en/basic-info/terms-conditions/26-labyrinth/filoiemel>
(δ) <https://www.labyrinthmusic.gr/el/labyrinth-files/music-fridays/683-2018>
(ε) <https://www.labyrinthmusic.gr/el/labyrinth-files/music-fridays/693-2019>
(ζ) <https://www.labyrinthmusic.gr/el/labyrinth-files/music-sundays>
(η) <https://www.labyrinthmusic.gr/el/what-is-labyrinth/labyrinth-s-network>
(θ) <https://www.labyrinthmusic.gr/el/latest-news/644-houdetsi-festival-announcement>
- Τ.Ε.Ι. Ηπείρου, 2010.** Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής. Ανάκτηση 03/03/2020. Διαθέσιμο στο <http://tlpm.teiep.gr/en/activities/exhibitions/154-exhibition-2010.html>
- Χαλκιαδάκης, Κ. 2019.** Ross Daly: Στους ρυθμούς της Τροπικής Μουσικής. Ανακτήθηκε 08/11/2019. Διαθέσιμο στο: https://www.efsyn.gr/efkriti/politismos/199712_ross-daly-stoys-rythmoys-tis-tropikis-moysikis
- Arcodia, C. & Whitford, M. 2006.** Festival Attendance and the Development of Social Capital. *Journal of Convention & Event Tourism* 8(2), 1-18. DOI: https://doi.org/10.1300/J452v08n02_01
- Arnstein, S. R. 1969.** A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners* 35(4), 216-224. DOI: <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>
- Bennett, A. 2009.** “Heritage rock”: Rock music, representation and heritage discourse. *Poetics* 37, 474-489. DOI: [10.1016/j.poetic.2009.09.006](https://doi.org/10.1016/j.poetic.2009.09.006)
- Bennett, O. 1995.** Cultural Policy in the United Kingdom: Collapsing Rationales and the End of a Tradition. *International Journal of Cultural Policy* 1(2), 199-216. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/10286639509357982>
- Bohman, J. 2010.** Democratizing the Global Order: From Communicative Freedom to Communicative Power. *Review of International Studies* 36(2), 431-447. DOI: [10.1017/S0260210510000094](https://doi.org/10.1017/S0260210510000094)
- Brandellero, A. & Janssen, S. 2014.** Popular music as cultural heritage: scoping out the field of practice. *International Journal of Heritage Studies* 20(3), 224-240. DOI: <https://doi.org/10.1080/13527258.2013.779294>
- Dragouni, M. 2017.** *Sustainable heritage tourism: Towards a community-led approach*. Doctoral thesis (Ph.D), UCL (University College London).
- Ferdinand, P. 2000.** The Internet, Democracy and Democratization. Στο: Ferdinand, P. (επιμ.), *The Internet, Democracy and Democratization*. Abingdon: Frank Cass Publishers, σσ.1-16. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203045336>
- Fleming, R. C. 2004.** Resisting Cultural Standardization: Comhaltas Ceoltóirí Éireann and the Revitalization of Traditional Music in Ireland. *Journal of Folklore Research* 41(2/3), 227-257. DOI: [10.1353/jfr.2005.0004](https://doi.org/10.1353/jfr.2005.0004)
- Foucault, M. 2008.** *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-79*. Palgrave Macmillan.
- Gray, C. 2004.** Joining – Up or Tagging On? The Arts, Cultural Planning and the View from Below. *Public Policy and Administration* 19(2), 38-49. DOI: <https://doi.org/10.1177/095207670401900206>
- **2012.** Democratic Cultural Policy: Democratic Forms and Policy Consequences. *International Journal of Cultural Policy* 18(5), 505-518. DOI: <https://doi.org/10.1080/10286632.2012.718911>
- Hayden, T. 2016.** *Inspiring participatory democracy: student movements from Port Huron to today*. Routledge.

- Kolokytha, O.** 2022. Bottom-up cultural diplomacy in the Greek periphery: The city of Chania and Dance Days Chania festival, *City, Culture and Society*, 29, 100448. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2022.100448>
- Konsola, D. & Karachalis, N.** 2010. ‘The creative potential of medium-sized and small Greek cities: reflections on contemporary cultural strategies’, *Int. J. Sustainable Development*, 13, (1/2), 84–96. DOI: <https://doi.org/10.1504/IJSD.2010.035101>
- Mulcahy, K.** 2006. Cultural Policy: Definitions and Theoretical Approaches. *The Journal of Arts, Management, Law and Society* 35(4), 319-330. DOI: <https://doi.org/10.3200/JAML.35.4.319-330>
- Pollitt, C.** 2003. Joined-up Government: a Survey. *Political Studies Review* 1(1), 34-49. DOI: <https://doi.org/10.1111/1478-9299.000>
- Quinn, B. & Wilks, L.** 2013. Festival connections: people, place and social capital. Στο G. Richards, M. de Brito & L. Wilks, (επιμ.), *Exploring the Social Impacts of Events*. Routledge, σσ.15-30. DOI: [10.13140/2.1.2269.7281](https://doi.org/10.13140/2.1.2269.7281)
- Reid, S.** 2003. Community Participation in Rural Events: The Potential to Develop and Utilize Social Capital. Στο *Advances in convention, exhibition and event research*, Hong Kong Polytechnic University, σσ. 42-51. DOI: [10.1080/04419057.2000.9674183](https://doi.org/10.1080/04419057.2000.9674183)
- Rietbergen-McCracken, J.** 2018. *Participatory Policy Making*. CIVICUS.
- Rogers, P. & Anastasiadou, C.** 2011. Community Involvement in Festivals: Exploring Ways of Increasing Local Participation. *Event Management* 15, 387-399. DOI: [10.3727/152599511X13175676722681](https://doi.org/10.3727/152599511X13175676722681)
- Rutten, K., Calleeuw, H., Roets, G. & Van Gorp, A.** 2019. Cultural Policy and Participatory Art Practices in Flanders. *Journal of Organizational Change Management* 32(2), 266-281. DOI: [10.1108/JOCM-08-2018-0209](https://doi.org/10.1108/JOCM-08-2018-0209)
- Sassatelli, M.,** 2008. European Cultural Space in the European Cities of Culture. *European Societies* 10(2), 225-245. DOI: [10.1080/14616690701835311](https://doi.org/10.1080/14616690701835311)
- Sgaragli, F.,** 2019. *URBACT City Festival 2018 Breakout session: Exploring the role of culture & creativity*. Ανακτήθηκε 25/10/2019. Διαθέσιμο στο <https://urbact.eu/articles/urbact-city-festival-2018-breakout-session-exploring-role-culture-creativity>
- Słowińska, S.** 2018. Bottom – Up Cultural Initiatives in Local Communities – Between Retreat and Social Engagement. *Andragoška spoznanja* 24(1), 35-47. DOI: [10.4312/as.24.1.35-47](https://doi.org/10.4312/as.24.1.35-47)
- Skevaki, R.** 2016. *Crete’s Houdetsi Music Festival*. Ανακτήθηκε 08/11/2019. Διαθέσιμο στο <https://www.urbanadventures.com/blog/houdetsi-music-festival/>
- Stevenson, D., Balling, G. & Kann-Rasmus, N.** 2017. Cultural Participation in Europe: shared problem or shared problematisation? *International Journal of Cultural Policy* 23(1), 89-106. DOI: [10.1080/10286632.2015.1043290](https://doi.org/10.1080/10286632.2015.1043290)
- Zikakou, I.** 2016. *Ross Daly Invites 140 Musicians from Around the World to the Greek Island of Crete*. Ανακτήθηκε 08/11/2019. Διαθέσιμο στο: <https://greece.greekreporter.com/2016/08/07/ross-daly-invites-140-musicians-from-around-the-world-to-the-greek-island-of-crete/>
- UNESCO** 2017. *Decision of the Intergovernmental Committee: 12.COM 11.b.11*. Ανακτήθηκε 16 Δεκεμβρίου 2023. Διαθέσιμο στο <https://ich.unesco.org/en/Decisions/12.COM/11.b.11>
- Zorba, M.** 2009. Conceptualizing Greek Cultural Policy: The Non-Democratization of Public Culture. *International Journal of Cultural Policy* 15(3), 245-259. DOI: [10.1080/10286630802621522](https://doi.org/10.1080/10286630802621522)

Σημειώσεις – Endnotes

- ¹ Προκειμένου να τηρηθεί η ανωνυμία των συμμετεχόντων και η εμπιστευτικότητα των δεδομένων, σε κάθε συνεντευξιαζόμενο δόθηκε ένας κωδικός αναφοράς (βλ. Πίνακα 1).
- ² Τα υποδείγματα των πρωτοκόλλων είναι διαθέσιμα έπειτα από επικοινωνία με την ερευνήτρια.
- ³ Η τροπική μουσική είναι ένα είδος που «...περιλαμβάνει όλες τις μουσικές παραδόσεις που εκτείνονται από τη Βορειοδυτική Αφρική μέχρι τη Δυτική Κίνα» (Χαλκιαδάκης 2019) και τα ακούσματά της (περσικά, ινδικά, ελληνικά, αραβικά, βαλκανικά, ασιατικά κ.ά.) έχουν κάποια βασικά κοινά γνωρίσματα (Γεωργούδης 2016). Διαφέρει σημαντικά στα δομικά χαρακτηριστικά της σε σχέση με το μουσικό σύστημα του Δυτικού κόσμου καθώς οι τρόποι που χρησιμοποιεί δεν περιορίζονται σε μείζονα ή ελάσσονα, με συγκεκριμένη οκτάβα 12 συγκερασμένων, ίσης απόστασης διαστημάτων (ημιτονίων). Αντιθέτως, διαθέτει ένα ευρύ φάσμα διαστημάτων (συγκερασμένα και ασυγκέραστα) με αποτέλεσμα να αριθμούν σημαντικά περισσότερες κλίμακες απ’ ότι στη Δυτική μουσική.
- ⁴ π.χ. Αποφάσεις ΥΠΠΟΑ 291202 (ΚΑΕ 2599)–11/08/2017, 196/2015 Δ.Σ. Αρχανών Αστερουσίων, 606-25/7/2014 Δημοτική Κοινωφελής Επιχείρηση Αρχανών-Αστερουσίων (Κ.Ε.Δ.Α.Α.), 317/2018 Δ.Σ. Ηρακλείου.
- ⁵ π.χ. Αποφάσεις 158/2019 & 151/2012 Δ.Σ. Αρχανών Αστερουσίων & 7440-06/07/2018 Εφορείας Αρχαιοτήτων Ηρακλείου.
- ⁶ βλ. ΑΑΥ 358/2019: Αποκατάσταση βιομηχανικού συγκροτήματος στο Χουδέτσι και επανάχρηση ως κέντρου υποστηρικτικών υποδομών τέχνης και πολιτισμού Δήμου Αρχανών Αστερουσίων.
- ⁷ Ως «ζυγιά» στην ελληνική μουσική παράδοση νοείται το ζευγάρι δύο μουσικών οργάνων που λειτουργούν συμπληρωματικά το ένα προς το άλλο, με το ένα να ερμηνεύει τη μελωδία και το άλλο να διατηρεί τον ρυθμό. Παραδείγματα αποτελούν η κρητική ζυγιά (κρητική λύρα–λαούτο), η νησιώτικη ζυγιά (βιολί – λαούτο / τσαμπούνα, τουμπί) και η θρακιώτικη ζυγιά (γκάιντα, νταούλι) (Τ.Ε.Ι. Ηπείρου 2010).
- ⁸ Τον πρώτο χρόνο διοργάνωσης του Houdetsi Festival, οι επισκέπτες αριθμούσαν περί τους 4.000 ενώ τον τελευταίο ξεπέρασαν τους 50.000 (ΜΛΑΒ_1).
- ⁹ Υπό το πρίσμα της εθνικότητας, ο Calhoun (1994) ορίζει τον «πολιτισμικό χώρο» για να εκφράσει τη σχέση μεταξύ χώρου, πολιτισμού, εδαφικότητας και ανθρωπίνης παρουσίας (Sassatelli 2008).

How to cite this article: Σπυριδάκη, Α 2025 Μελετώντας την αλληλεπίδραση των “από τα κάτω” πολιτιστικών δράσεων με την πολιτιστική πολιτική: Η περίπτωση του “Μουσικού Εργαστηρίου Λαβύρινθος” στην Κρήτη, Κριτικές Μελέτες για την Πολιτιστική Κληρονομιά 5 (1) : 1, 1–19. DOI: <https://doi.org/10.26220/csch.4008>

Copyright: © 2025 The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 Unported License (CC-BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited. See <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.